

Rannarootslaste suurmees Hans Pöhl

Hans Pöhl. Estlandssvenskarnas hövding. En biografi över Hans Pöhl (1876–1930), estlandssvenskarnas främste företrädare och ledare. Rannarootslaste eestvõitleja. Hans Pöhli (1876–1930), Eesti rootslaste vaimse liidri ja valgustaja elulugu. Svenska Odligens Vänner. Stockholm-Tallinn, 2010. 344 lk.

Hans Pöhl 1929. aastal. SOV arhiiv

Eestis puuduvad biograafiad meie riigimeestest. Tegemist ei ole sugugi originaalse avaldusega, kuid aeg-ajalt tasub seda tõsiasi ikka üle korrata ning mõelda, miks me oleme just sellises seisus. Valitsevat tühimikku on püüdnud teatud määral täita meie põhjanaabrid, kes on kirjutanud Pätsist, Laidonerist ja Tõnissonist.¹ Sageli rõhutatakse, et need raamatud on mõeldud soome lugejale ega paku suurt midagi kohalikule ajaloo huvilisele. Siiski tõlgiti kolme suurmehe biograafiad suhteliselt kiiresti pärast Soomes ilmumist eesti keelde ning lugejate huvi nende biograafiate vastu tõestab, et sedalaadi kirjandust vajatakse.

Miks me oleme sellises olukorras, nagu me oleme? Esiteks tuleb tunnistada, et heatasemelise biograafia koostamine ei ole kaugeltki lihtne ettevõtmine. Eluloo kirjutamine nõuab võrdlemisi palju aega, oskusi, kirjanikuannet ning uurijanatuuri. Hinnatud biograafia peab olema korraga paeluv kirjandusteos ning tõsiseltvõetav teaduslik uurimus, mida on võimalik edukalt müüa. Ma ei usu, et biograafiate koostamine jääks ainult oskuste taha, pigem on potentsiaalset kirjutajad hõivatud uurimisprojektidega,

mida hinnatakse erialaliselt kõrgemalt. Teatud osa mängib võib-olla eestikeelse auditooriumi suurus. Vaevalt pretendeeriksid meie riigimeeste biograafiad väljaspool Eestit tähelepanule, mis võiks selle žanri viljelemisele hoogu anda. Praeguses olukorras oleme sunnitud endiselt leppima välismaiste biograafiatega, mida tõlgitakse eesti keelde piisaval hulgal, pakkudes lugejale küllaltki laia valiku.

Oluliselt parem ei ole seis Eesti riigitegelaste kohta avaldatud koguteostega. Üksikute näidete varal paistab nende väljaandmine olevat siiski lihtsam ja suhteliselt tulus. Esimesena meenub 2010. aastal välja antud artiklite ja mälestuste kogumik Jaan Poskast, mis pühendati Eesti riigi ühe rajaja 90. surma-aastapäevale.² 2010. aasta numbrit kannab rannarootslaste suurmehest Hans Pöhlist (1876–1930) koostatud koguteos, mis nägi ilmalvalgust tema 80. surma-aastapäeva puhul.

Hans Pöhl oli kohalikele rootslastele samasugune rahvuskangelane nagu Tartu rahu „arhitekt” Jaan Poska eestlastele, ehkki Pöhli teened Eesti rootslaste ees paistavad olevat võrreldamatult suuremad kui Poskal eestlaste ees. Nende kahe mehe vahel võib leida teisigi

¹ Loetlen biograafiate eesti keeles ilmunud tõlked: M. Turtola. President Konstantin Päts. Eesti ja Soome teed. Tallinn, 2003; M. Turtola. Kindral Johan Laidoner ja Eesti Vabariigi hukk 1939–1940. Tallinn, 2008; E. Tuomioja. Jaan Tõnisson ja Eesti iseseisvus. Tallinn, 2011.

paralleele. Mõlemad surid ootamatult, Poska 54-aastaselt ja Pöhl 53-aastaselt, olles lahkumise ajal ühiskondlikult aktiivsed. Kumbagi mainitustest ei unustatud pärast surma, vastupidi – nende kuulsus kasvas. Sageli kujutati neid läbinisti positiivses võtmes, mis võis kalduda üle isegi heroiseerimiseks.

Fakt on see, et Hans Pöhli peetakse kõige silmapaistvamaks eestirootslaseks läbi aegade. Temaga seostatakse rannarootslaste rahvusliku liikumise algust 19. ja 20. sajandi vahetusel; saavutus kultuuri- ja haridusel, aga teda on tunnustatud ka argielu ja põllumajanduse moderniseerijana ning karskustegelaseks. Tema juhtimisel rajati Rootsi Hariduse Selts (*Svenska Odligen Vännen*), umbes 20 rootsi algkooli, gümnaasium, rahvaülikool, Rootsi Rahvaliid (*Svenska Folkförbundet*) ja rootsikeelne ajakiri *Kustbon*. Pöhl oli aastail 1918–1919 Rootsi vähemusrahvuse minister Eesti Vabariigi ajutises valitsuses, kuulus Asutavasse Kogusse ja oli mitme Riigikogu koosseisu saadik. Ta oli tunnustatud pedagoog, inglise keele õpikute ja inglise-eesti sõnaraamatute autor ning Tallinna rootsi koguduse kõster. Seda loetelu võiks jätkata.

Hans Pöhli saavutusi tuntakse peamiselt rannarootslaste ja nende järeltulijate hulgas. Ilmselt seetõttu, et ta oli vähemusrahvuse esindaja, on tema isik jäänud tundmatuks eestlastele. Kuni viimase ajani ei olnud eesti keeles ilmunud ühtegi mainimisväärt kirjutist tema eluloo või tegevuse kohta. Seepärast on tervitavat Rootsi Hariduse Seltsi initsiatiiv välja anda väljapaistva rannarootslase kohta raamat, liiatigi, et ühingu asutajaliikmeks oli 1909. aastal Hans Pöhl.

Arvustatavasse koguteosesse on mahutatud kaheteistkümne autori artiklid, milles tutvustatakse Pöhli isiklikku elu, ühiskondliku tegevuse erinevaid tahke ning mitmesuguseid eestirootslaste ettevõtmisi Hans Pöhl eluajal. Kõik artiklid on paralleelselt rootsi ja eesti keeles. Teose toimetaja Sven Salin rõhutab raamatu eessõnas, et eesmärgiks ei olnud koostada teaduslikku käsitlust, vaid populaarjaloolist ülevaadet Hans Pöhlist. Selle ülesande täidab koguteos kenasti, eriti arvestades asjaoluga, et enamik autoreid on mitteaajaloolased ning kirjutanud uurimuse põhitoõ kõrvalt.

Retsenseeritavas kogumikus väärivad esiletõstmist Ameerika ajaloolase Glenn Eric Krankingi analüüs eestirootslaste olukorrast Tsaari-Venemaal 19. sajandi lõpus, mis on suurepärase sissejuhatav artikkel mõistmaks rannarootslaste rahvusliku liikumise läheteohti, spetsiifikat ja eesmärke. 19. sajandi teisel poolel, kui Pöhl sün-

dis, elasid rannarootslased, keda oli alla 10 000, peamiselt viies piirkonnas: Noarootsis, Vormsil, Pakri saartel, Naisaarel ja Ruhnu. Kõigil neil piirkondadel oli oma spetsiifiline keelemurre, tavad ja kombad, mis olid välja kujunenud sajandite jooksul geograafilise isoleerituse tõttu üksteisest ning emamaast Rootsist. Kindlasti oli keelelisel ja geograafilisel eraldatusel plussid ja miinuseid. Piirkondades, kus elasid ainult rootslased – eeskätt saartel – võimaldas isoleeritus säilitada oma keelt ja kultuuripärandit, mis pakkus suurt huvi etnograafidele, kuid samal ajal takistasid piirkondlikud keelelised erinevused ja asustuse eraldatus ühiste tegevussfääride kujundamist. Arvan, et nimetatud asjaolu oli üks põhjusi, miks algas kohalike rootslaste rahvuslik liikumine mitukümmend aastat eestlaste omast hiljem. G. Kranking märgib sealjuures, et kui eestlased tegid 19. sajandil läbi kiire kultuurilise ja majandusliku tõusu, siis muutus rootslaste olukord vastupidises suunas, olgugi et 19. sajandi esimesel poolel oli nende elustandard kõrgem ja elamistingimused paremad kui eestlastel. Viimane asjaolu on seletatav peamiselt rannarootslaste õigusliku staatusega – erinevalt eestlastest ei olnud rannarootslased pärisorjad ning neil oli õigus maale. Maimimata ei saa siiski jätta ka ühiseid tunnuseid eesti ja rootsi elanikkonna vahel, mida võib välja tuua rahvuslike liikumiste eelsest perioodist. Mõlemal, nii eestlastel kui ka rootslastel, puudusid suurmaomanikud, linnakodanlused ning haritlaskond. Kui eestlaste hulgas domineerisid talupojad, siis rannarootsi ühiskond koosnes valdavalt talupoegadest, kaluritest ja meremeestest, kes sõltuvalt elukohast võisid olla kõike seda korraga.

Koguteose teises pikemas käsitluses eestirootslasest koduloouurijalt Göte Brunbergilt vaadeldakse Pöhli esivanemaid, lapsepõlve ning pedagoogitööd Noarootsis. Hans Pöhl sündis Sutlepa vallas Suur-Nõmmkülas, kuid perekonna koduks oli naaberküla Aulepa, mis asus rootsi ja eesti asustuse piiril. Sealne rahvuslik segakeskkond mõjutas Pöhli edasist elu oluliselt. Tänu eestlastega tihedale läbikäimisele omandas ta eesti keele ja huvi eesti kultuuri vastu, aga ka tajus teiselt poolt, et rootslasi ähvardab oht seguneda eestlastest enamusrahvaga. Kranking väidab, et erinevate piirkondade rannarootslased suhtlesid sageli eesti keeles, sest ei saanud võõrast dialektist aru. Hans Pöhli õppis algkoolis eesti keeles, ehkki suurem osa õpilasi olid rootslased. Pärast algkooli lõpetamist jätkas ta kooliteed vene õppekeelega Haapsalu kreiskoolis, sest venestuse

pealetungiga ei olnud muus keeles õppimine enam võimalik. Koguteoses nenditakse, et pärast linnakooli lõpetamist oskas Pöhl suhteliselt heal tasemel vene keelt, aga tema rootsi keel jättis soovida. Kui ta kandideeris 1893. aastal kõigest 16-aastasena Österby külakooli õpetajaks Noarootsis, siis heitis kohalik pastor talle ette puudulikkust rootsi ja eesti keele oskust. Ta nõustus noormehe õpetajaks saamisega tingimusel, et too asub kohaliku rootsi kõstri juures õppima rootsi keelt ja usuõpetust. Arvatavasti ei olnud korrektselt rootsi keele omandamine Pöhlile ülemäärane raske, sest tal oli keelte õppimiseks väga hea pea. Peale rootsi, vene, eesti ja saksa keele, mis olid kohalikud keeled, sai ta heal tasemel selgeks inglise keele, asudes 20. sajandi alguses Tallinnas tööle inglise keele õpetajana.

Märkimisväärseks täheks Pöhli elus oli 1903. aasta, kui tal avanes võimalus külastada esmakordselt Rootsit. Ta osales käsitöö ja aianduse kursustel ja täiendas oma rootsi keelt. Pöhli Rootsi-külastusest kirjutab haaravalt Margareta Hammermann. Näib, et õppimise kõrval sõlmis Pöhl kõikjal kasulikke tutvusi, mis kulusid ära rannarootslaste rahvustöö edendamisel. Ta oli erakordselt sotsiaalne, vastuvõtlik edumeelsetele ja uuenduslikele ideedele ning lahendustele. Paljudele, kes genereerivad lennukaid ideid, valmistab nende realiseerimine suuri raskusi, kuid Pöhlil oli piisavalt tahtejõudu ja püsivust kavandatut ellu viia.

Retsenseeritavas kogumikus keskendutakse mitmele sellisele Pöhli algatusele. Juba eelnevalt nimetatud Rootsi Hariduse Seltsi ja ajakirja *Kustbon* kõrval käivitas Hans Pöhl 1903. aastal rannarootslaste kalendri väljaandmise, rajas Noarootsi raamatukogu ja karskusseltsi, kui piirduda ainult mõne algatusega, mida tutvustatakse kogumikus pikemalt.

Pärast Rootsi külastust kutsuti Hans Pöhl 1904. aastal Tallinnasse rootsi koguduse kõstriks. Ühtlasi alustas ta tööd Tallinna meremeestekodu juhatajana ja meremisjonärina. Nendeski ametites jõudis Pöhl palju korda saata, nagu kirjutab Tallinna Rootsi-Mihkli kiriku õpetaja Patrik Göransson tema kiriklikku tegevust jälgivas artiklis.

Eesti Vabariigis sai Hans Pöhl laiemalt tunnuks ikkagi poliitikuna, mida käsitleb Tartu ülikooli skandinavistika doktorant Mart Kuldkepp. Ühes Tsaari-Venemaa lagunemisega tugevnesid 1917. aastal rannarootslaste autonoomiapüüdlused. Algusest peale keskenduti koostööle eestlastega ja püüti selle kaudu asuda realiseerima oma rahvuslikke huvisid. Rootslaste poliitiliseks

liidriks tõusis 1917. aastal Hans Pöhl, kelle algatusel asutati Rootsi Rahvaliid. Kuldkepi artiklist nähtub, et Pöhl pidas ennast eelkõige rootsi rahvusvähemuse poliitikuks ja keskendus peamiselt rootsluse küsimustele. Tema laiemaks missiooniks oli 1920. aastate algul usuõpetuse tagasitoomine koolidesse ning vähemusrahvuste kultuurautonoomia seaduse väljatöötamine, mille põhiraskus langes baltisakslaste õlgadele. Poliitikuna kasutati Hans Pöhli mitmel korral Eesti vähemusrahvuste eestkõnelejana, kuna baltisakslastesse ja venelastesse suhtus Eesti poliitiline eliit eelarvamuste ja umbusuga.

Kui nimetada suhteliselt hästi õnnestunud koguteose mõningaid puudusi, siis selleks on esiteks artiklite ebaühtlane tase ja vähene üldistusaste. Mõnedes artiklites on laskutud ebaolulistesse detailidesse, mistõttu on üldpildist raske ettekujutust saada. Paaris kirjutises ületavad tsitaadid mahuliselt autori enda teksti. Mida pikkade tsitaatidega öelda soovitakse, jääb enamikul juhtudel arusaamatuks. Samal ajal võib mitteprofessionaalseid uurijaid ja toimetajat tunnustada selle eest, et koguteoses leidub vähe kordusi, mida seesuguses formaadis suudetakse harva vältida. Kindlasti oleks toimetaja pidanud olema nõudlikum ja tähelepanelikum viidete osas. Vastasel juhul ei oleks võimalik, et mõned kaastööde autorid on viitamisest loobunud, aga viidete kasuks otsustanute hulgas on piiratud siin-seal kõigest uurimuste pealkirjade või arhiivifondide nimetamisega. Kogumiku eestikeelne tõlge (artiklid kirjutati rootsi keeles) on läbivalt kohmakas. Nähtavasti ei sujunud tõlkija ja keeletoimetaja koostöö kõige paremini. Tõlkeprobleemid torkavad enim silma eelnimetatud Patrik Göranssoni artiklis. Õnnestunud ei ole mõiste „kiriklik teenistus” (lk. 183), samuti artikli üks alapealkiri „Hans Pöhli jumalauk” (lk. 188). Veidralt kõlab samuti lause: „Nimetatud rahvahääletus võitis ülekaalukalt.” (lk. 192) Nähtavasti sattus sisutühi lause artiklisse autorilt ning jäi toimetajal märkamata.

Kokkuvõttes usun, et Hans Pöhli 80. surma-aastapäeva puhul ilmunud koguteos peaks pakkuma uut nii vähemusrahvustest huvituvale tavalugejale kui ka valdkonnaga enam kokku puutuvale uurijale. Jääb loota, et tulevikus avaldatakse uurimusi nii Eesti riigitegelaste kui ka teiste rahvusvähemuste väljapaistvate esindajate kohta. Ning miks mitte ei võililmuda ka biograafiaid.

Olev Liivik